

Πολιτιστικές τουριστικές διαδρομές δρόμοι διαλόγου και ανάπτυξης

ΣΟΦΙΑ ΑΥΓΕΡΙΝΟΥ - ΚΟΛΩΝΙΑ

“... Με το βασικό κίνητρό μου να εγκαταλείψω και πάλι τη Γαλλία ενώνονταν και άλλες μου σκέψεις: ένα ταξίδι στην Ανατολή συμπλήρωνε τον κύκλο των μελετών, που υποσχόμουν πάντα στον εαυτό μου να τελειώσω. Είχα θαυμάσει στις ερήμους της Αμερικής τα μνημεία της φύσης· μεταξύ των μνημείων της ανθρωπότητας δεν γνώριζα παρά μόνο δύο είδη αρχαιοτήτων, την κελτική αρχαιότητα και τη ρωμαϊκή αρχαιότητα· μου απέμενε να περιηγηθώ τα ερείπια των Αθηνών, της Μέμφιδας και της Καρθαγένης. Ήθελα επίσης να ολοκληρώσω το προσκύνημα της Ιερουσαλήμ...”

F. Chateaubriand, *Itinéraire de Paris à Jérusalem* (1806)

α. Πολιτιστικός τουρισμός, μία εναλλακτική πρόταση

Θέματα, συνήθως, προσφιλή για τους ειδικούς και επαγγελματίες του τουρισμού, είναι:

* η διερεύνηση των μεγεθών και των μεταβολών των τουριστικών κινήσεων,

* ο προσδιορισμός των κινήτρων επιλογών των τουριστών και η σχέση τους με τη διαφήμιση,

* η διερεύνηση των μορφών υποδομής, εξοπλισμών αναψυχής και καταλυμάτων στους τόπους υποδοχής εποχιακού τουρισμού,

* η μελέτη των επιπτώσεων στον οικονομικοκοινωνικό σχηματισμό και στο χώρο από την τουριστική δραστηριότητα.

Στο μέτρο όμως, που μέσα από δραματικές εμπειρίες οι κοινωνίες συνειδητοποιούν ότι το περιβάλλον, με τη διττή υπόστασή του ως φυσικό και πολιτιστικό¹, είναι ευπαθές στις σύγχρονες ανθρώπινες δραστηριότητες, προκύπτει επίκαιρη η ανάγκη να διερευνώνται οι επιδράσεις σ' αυτό και του τουρισμού. Σήμερα, γίνεται όλο και περισσότερο αντιληπτό ότι το φυσικό και πολιτιστικό (ανθρωπογενές) περιβάλλον δεν αποτελεί έναν ανεξάντλητο τουριστικό πόρο καθώς ο μαζικός χαρακτήρας, που προσλαμβάνει ο τουρισμός ως κοινωνικό φαινόμενο του 20ού αιώνα, δεν φαίνεται αναστρέψιμος.

Ερευνητές και διεθνείς οργανισμοί διατύπωσαν από τη δεκαετία του '60 ανησυχίες προβλέποντας ότι στο εξής θα ενι-

σχύεται η μαζικότητα του τουρισμού επιβαρύνοντας περιοχές, που είναι στις περισσότερες περιπτώσεις ευαίσθητες λόγω των πολιτιστικών και οικολογικών ιδιομορφιών τους².

Ο αστικός τρόπος ζωής και η άνοδος του βιοτικού επιπέδου, συνδεδεμένοι με τα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα στη βάση του φαινομένου, γενικεύονται στις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες. Ο παραθερισμός και τα ταξίδια αναψυχής δεν αποτελούν αποκλειστικό πλέον προνόμιο των υψηλότερων εισοδημάτων, αλλά δικαίωμα και ανάγκη επίσης όλο και περισσότερων κοινωνικών ομάδων. Εξάλλου η κοινωνική διαίρεση εργασίας, που καθιερώνεται και διαδίδεται σήμερα στις βιομηχανικές χώρες επέβαλε την ετήσια πληρωμένη άδεια των μισθωτών. Συνέβαλε επίσης στη σταδιακή μείωση της ημερήσιας και εβδομαδιαίας απασχόλησης, αποδεδειγμένα τον αναγκαίο ελεύθερο χρόνο για την πραγματοποίηση των ταξιδιών, που έγιναν παράλληλα απλούστερα και ταχύτερα με τα σύγχρονα ιδιωτικά και συλλογικά μέσα μεταφοράς.

Ο σύγχρονος τουρισμός είναι εποχιακός όπως θα πρέπει να ανταποκρίνεται στον ελεύθερο χρόνο των εργαζομένων και γεωγραφικά συγκεντρωμένος, ώστε να εξυπηρετεί την περισσότερο συμφέρουσα οργάνωση για τις πολυεθνικές επιχειρήσεις, που τον ελέγχουν και τον κατευθύνουν. Επομένως, οι κατανομές των τουριστικών ρευμάτων παρουσιάζουν ανισότητες και εντάσεις διαγράφοντας ανησυχητικές προοπτικές. Η ελληνική περίπτωση, αποτελεί ενδεικτικό παράδειγμα, καθώς βασικοί τουριστικοί προορισμοί παραμένουν οικολογικά ευαίσθητες περιοχές, που συνδυάζουν αξιολογικά πολιτιστικά αγαθά. Εδώ η τουριστική κίνηση συγκεντρώνεται τους καλοκαιρινούς μήνες με αποτέλεσμα ο θερινός πληθυσμός να εμφανίζεται πολλαπλάσιος του μονίμου³ και να επιφέρει ανησυχητικές επιπτώσεις σε ιστορικούς τόπους και φυσικά τοπία⁴.

Από τις προδιαγραφόμενες εξελίξεις προβλέπεται, παγκόσμια, συνεχής αύξηση της τουριστικής κίνησης⁵. Οι επιπτώσεις λοιπόν από την εξέλιξη του φαινομένου πρόκειται να γίνουν αισθητές και η τουριστική πίεση στο περιβάλλον, στη γη, στις τοπικές κοινωνίες προβλέπεται ότι θα οδηγηθεί σε επί-

πεδα κορεσμού για πολλές περιοχές, ιδιαίτερα τις παραλιακές και τα νησιά, ισοδυναμώντας σε ορισμένες περιπτώσεις με εξάντληση των φυσικών και πολιτιστικών πόρων.

Είναι δύσκολο να προβλέψει κανείς, πώς θα φιλοξενηθούν τόσο μεγάλοι αριθμοί τουριστών αν δεν υπάρξει αποτελεσματική διαχείρισή τους στο χρόνο και στο χώρο σε συνδυασμό με νέες και ήπιες μορφές τουρισμού. Αντίστοιχα, προκειμένου οι επιπτώσεις να παραμένουν ανεκτές στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον, θα πρέπει το φαινόμενο του τουρισμού να μελετηθεί προσεκτικά και να αποτελέσει σκοπό μιας σχετικής και αποτελεσματικής πολιτικής όλων των επιπέδων (τοπικό, περιφερειακό, εθνικό, διεθνικό).

Δρόμοι του Αγίου Ιακώβου

Στο πλαίσιο αυτών των προοπτικών το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών (ICOMOS), πρότεινε έγκαιρα τη Χάρτα του Πολιτιστικού Τουρισμού, που υπογράφηκε στις Βρυξέλλες το Νοέμβριο του 1976 από δέκα επτά διεθνείς οργανώσεις, με την ευκαιρία του Διεθνούς Σεμιναρίου για το Σύγχρονο Τουρισμό και Ουμανισμό⁶. Η Χάρτα αποτελεί κείμενο βασικών θέσεων για το τουριστικό φαινόμενο και πρόταση, συγχρόνως, κοινής παγκόσμιας δράσης για την αντιμετώπιση των αρνητικών επιπτώσεων, που υφίστανται η φυσική και πολιτιστική κληρονομιά της ανθρωπότητας από την άναρχη ανάπτυξή του.

Ο πολιτιστικός τουρισμός ορίζεται ως μορφή, όπου το τουριστικό προϊόν συνδέεται εκτός των άλλων με την ανακάλυψη των μνημείων και των τοποθεσιών. Αποτελεί μία εναλλακτική πρόταση επίσης, ώστε να αντισταθμιστούν οι αρνητικές επιπτώσεις, αλλοιώσεις και καταστροφές, που προκαλούνται στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον από τη μαζική και μη ελεγχόμενη χρήση του.

Η παγκόσμια κληρονομιά (πολιτιστική και φυσική), πρωταρχικό κίνητρο για την ανάπτυξη του τουρισμού, θα πρέπει να παραδίδεται αλώβητη στις επόμενες γενιές μεταδίδοντας σ' αυτές το πολιτιστικό και παιδευτικό της μήνυμα. Η προστασία της διασφαλίζει, ακόμη, την αυθεντικότητα και την ποικιλία των πολιτιστικών αξιών, που κινδυνεύουν από την άναρχη ανάπτυξη του τουρισμού, τόσο στις αναπτυσσόμενες, όσο και στις αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες. Θεωρείται λοιπόν, ότι η προστασία της παγκόσμιας κληρονομιάς θα πρέπει

στο μέλλον να αποκατασταθεί στο επίκεντρο των σκοπών της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης, ώστε τα μνημεία και οι τοποθεσίες να διατηρηθούν στα πλαίσια της σύγχρονης ζωής.

Μία πολιτική χωροθέτησης τουριστικών εγκαταστάσεων και διαχείρισης των τουριστών στα ανεκτά όρια για την πληρότητα στη χρήση των μνημείων και τοποθεσιών, είναι προϋπόθεση για την προστασία της κληρονομιάς. Αλλά εξίσου σημαντικές είναι η ευαισθητοποίηση και η δραστηριοποίηση της κοινής γνώμης στην ίδια κατεύθυνση. Για το λόγο αυτό θεωρείται ιδιαίτερης σημασίας η διάδοση των σύγχρονων τεχνολογικά μέσων, που διευκολύνουν την πληροφόρηση των του-

ριστών. Μακροπρόθεσμα όμως, θα πρέπει να καλλιεργείται η αλλαγή της συμπεριφοράς του κοινού, που πολλές φορές συνδέεται με τις αρνητικές επιπτώσεις από το σύγχρονο μαζικό τουρισμό. Έτσι η κατανόηση των μηνυμάτων της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς θα πρέπει να καλλιεργείται, από τα πρώτα στάδια της εκπαίδευσης των νέων.

Τέλος, αναγκαία οργανωτική προϋπόθεση για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού κρίνεται ο εκσυγχρονισμός των τεχνολογικών μεθόδων προστασίας της κληρονομιάς συνδυαζόμενος με τη διαχείρισή της μέσω εξειδικευμένων προγραμμάτων για τουριστική χρήση. Για τη μελέτη και την εφαρμογή των προγραμμάτων αυτών θα πρέπει να εργάζονται επιστημονικές εξειδικευμένες και ενημερωμένοι στην πολυπλοκότητα και ιδιομορφία των προβλημάτων.

β. Αναζητώντας δρόμους διαλόγου...

Όμως από την επιστημονική προσέγγιση και τη διατύπωση αρχών μέχρι τη συγκρότηση μιας πολιτιστικής τουριστικής πολιτικής υπήρχε σημαντική απόσταση. Προς την κατεύθυνση αυτή κινήθηκε αρχικά ένας διεθνής οργανισμός, το Συμβούλιο της Ευρώπης. Πρωταρχικός σκοπός ήταν να αναπτυχθούν τα ενοποιητικά στοιχεία από την κληρονομιά και να αναδειχθούν τα σημεία επαφής των λαών της Ευρώπης. Έτσι, ο τουρισμός με πολιτιστικό περιεχόμενο αποτέλεσε ένα μέσο και μια διαδικασία υλοποίησης του σκοπού αυτού. Από την αρχή, το Συμβούλιο της Ευρώπης έδωσε ευρύτερες αναπτυξιακές και πολιτιστικές προεκτάσεις στο θέμα, όταν

το 1964 ομάδα εργασίας του ολοκλήρωσε ένα δοκίμιο με τίτλο: “Η συλλογική συνειδητοποίηση των σημαντικών πολιτιστικών τόπων στην Ευρώπη και η ενσωμάτωσή τους στον πολιτισμό της αναψυχής”⁷. Με το δοκίμιο αυτό αναδεικνύεται η ιστορική συνέχεια του ευρωπαϊκού πνεύματος, όπως εκδηλώνεται σε κάθε στάδιο του ευρωπαϊκού πολιτισμού, από την αρχαιότητα ως σήμερα. Τεκμηριώνεται επίσης το γεγονός ότι η κοινή ευρωπαϊκή παράδοση τοποθετεί τον άνθρωπο στο επίκεντρο του προβληματισμού και της δράσης της. Οι ιδέες αυτές όμως έπρεπε να πάρουν μια πιο συγκεκριμένη και πρακτική μορφή. Θεωρώντας λοιπόν ότι τα πολιτιστικά ταξίδια συνιστούν, όχι μόνο ένα απλό οπτικό συμπλήρωμα

Αγροτική Κατοικία

της σχολικής εκπαίδευσης, αλλά μια σημαντική εμπειρία και προσωπική ευκαιρία επίσης για κάθε άνθρωπο, διατυπώθηκε η πρόταση τα ταξίδια αυτά να οργανώνονται με τους ακόλουθους τρεις βασικούς στόχους:

α. να επιδιώκεται η συνειδητοποίηση της κοινής ευρωπαϊκής πολιτιστικής παράδοσης,

β. τα διαμορφωμένα τουριστικά δίκτυα να συσχετίζονται, όσο αυτό είναι δυνατό, με την ευρωπαϊκή πολιτιστική γεωγραφία,

γ. να επιδιώκεται η τουριστική αξιοποίηση των σημαντικών εστιών και τόπων συνάντησης των ευρωπαϊκών πολιτισμών. Ποικίλοι περιοριστικοί παράγοντες καθυστέρησαν το Συμβούλιο της Ευρώπης από μία συγχροτημένη, επιχειρησιακού χαρακτήρα, συνέχεια στις πρωτοπόρες αυτές απόψεις. Οι προβληματισμοί του όμως βρήκαν διέξοδο σε μία παραπέρα θεωρητική εμβάθυνση. Παράλληλα, οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες έφεραν στο επίκεντρο της συζήτησης και άλλα θέματα, που θα έπρεπε να συνδεθούν με την πρόταση για έναν τουρισμό πολιτιστικού περιεχομένου όπως: αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου, προστασία της πολιτιστικής ταυτότητας των ευρωπαϊκών λαών και άνοιγμα προς τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Η ανάγκη ανταλλαγής προσώπων και ιδεών, σε συνδυασμό με τις προτάσεις πολιτιστικού τουρισμού συζητήθηκαν κατά τη διάρκεια του Ευρωπαϊκού Έτους Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς 1975. Επίσης, συζητήθηκαν δέκα χρόνια αργότερα στη Γρανάδα κατά τη Διάσκεψη των Υπουργών Πολιτισμού

των χωρών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης. Έτσι ωρίμασε η πρόταση, που διατύπωσε το 1987 για τη δημιουργία των “Ευρωπαϊκών Πολιτιστικών Διαδρομών”. Πρόταση με πολιτιστικό-πειραματικό βέβαια χαρακτήρα και προοπτική να υλοποιηθεί κατά περίπτωση, σε τοπική, περιφερειακή, εθνική και διεθνή (ευρωπαϊκή) κλίμακα. Σύντομα, η διοργάνωση διεθνικών πολιτιστικών διαδρομών, μέσα από τις οποίες να αναδεικνύονται τα κοινά στοιχεία της κληρονομιάς και η σύγχρονη πολιτιστική έκφραση της Ευρώπης, βρήκε θετικούς υποστηρικτές. Η κεντρική ιδέα ήταν απλή και σαφής. Για κάθε πολιτιστική διαδρομή θα πρέπει να αναζητείται μια χάραξη, που να υλοποιεί στο χώρο τη συνέ-

χεια της ευρωπαϊκής σκέψης και συμπεριφοράς. Με αυτή την έννοια υπάρχουν θέματα πολλά και εύγλωττα. Άλλωστε, τοποθεσίες και μνημεία δεν είναι, κατά τεκμήριο, μεμονωμένες στιγμές πολιτισμού, αλλά συνδέονται μεταξύ τους συνιστώντας ενότητες, που υπερβαίνουν τα σύγχρονα κρατικά σύνορα και που μοιράζονται οι λαοί κατά την ιστορική διάρκεια. Τα θέματα διατυπώνονται στο χώρο με τη μορφή των αρθρωμένων με σταθμούς, ή και σημεία ανακάλυψης των επιλεγμένων γεωγραφικών διαδρομών. Έτσι η πολιτιστική διαδρομή μετεξελίσσεται σε μια επιχείρηση πρωτοβουλιών και διαδοχικής ανακάλυψης της σύγχρονης ευρωπαϊκής πραγματικότητας, μέσα όμως από τη λιγότερο γνωστή πλευρά, την κοινή πολιτιστική της παράδοση. Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, που διαφοροποιεί αυτές τις πολιτιστικές διαδρομές από τις συνήθεις τουριστικές περιηγήσεις, είναι ότι η υλοποίησή τους επιδιώκεται μέσω αλληλένδετων παράλληλων δραστηριοτήτων και όχι μεμονωμένων διαδοχικών σταθμών. Για το λόγο αυτό με βάση ορισμένα γενικά και ειδικά κριτήρια που αφορούν τα ιστορικά δεδομένα, καθορίζονται τα ιδιαίτερα νοηματικά περιεχόμενα και η σημασία των προτεινόμενων μνημείων και τοποθεσιών. Ταυτόχρονα επιδιώκεται να αξιοποιείται και να ζωντανεύει η πολιτιστική κληρονομιά, να ευαισθητοποιείται το κοινό και να εισάγονται οι προτεινόμενες πολιτιστικές διαδρομές στις τρέχουσες τουριστικές πρακτικές. Στο επίπεδο της εφαρμογής καθορίζεται το σύνολο της κάθε διαδρομής με βάση την τεκμηρίωση της ταυτότητας των μνη-

μείων και τοποθεσιών: πόλεις, μνημεία, μουσεία, τοπία, τοποθεσίες, γεγονότα, γιορτές, επέτειοι. Όλα συσχετίζονται στα πλαίσια ενός κοινού θέματος και όλα συνδέονται με ένα νοερό νήμα-οδηγό, που διαγράφεται στο χώρο από:

* ένα θρησκευτικό φαινόμενο με πολιτιστικό και καλλιτεχνικό περιεχόμενο, όπως είναι οι δρόμοι των προσκυνητών του St Jacques de Compostelle, ή οι διαδρομές των μοναχικών ταγμάτων στη Δυτική Ευρώπη,

* ένα προϊόν μεγάλης οικονομικής σημασίας, όπως το μετάξι, * την ιστορία και την επιρροή ενός λαού, όπως οι Βίκινγκς, οι Κέλτες, οι Λομβαρδοί,

* μια εποχή τέχνης και πολιτισμού, όπως είναι το Μπαρόκ,

Βίκινγκς

* έναν ορισμένο τρόπο ζωής και κατοίκησης (habitat rural), όπως σε ορεινές αγροτικές ενότητες στην ορεινή Γαλλία, Γερμανία, Λουξεμβούργο. Συντελεστές των πολιτιστικών διαδρομών προτείνεται να είναι: οι πολιτικές και διοικητικές αρχές σε κάθε επίπεδο (τοπικό, περιφερειακό, εθνικό) με την προϋπόθεση ότι διαθέτουν τους κατάλληλους οικονομικούς και θεσμικούς μηχανισμούς, οι δημόσιες τουριστικές υπηρεσίες σε όλα τα επίπεδα, οι επαγγελματικοί φορείς και επιχειρήσεις ή επιχειρηματίες του τουρισμού. Οι ευρωπαϊκές εμπειρίες έδειξαν ότι η αποτελεσματική ανάπτυξη των διαδρομών εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη συνεργασία και τη συμμετοχή των περιφερειακών και τοπικών αρχών, όπως και από το ρόλο των επιχειρηματιών του τουρισμού, που επηρεάζουν καθοριστικά την τουριστική κίνηση σύμφωνα με τους νόμους της προσφοράς-ζήτησης. Ιδιαίτερη σημασία για την επιτυχία των διαδρομών έχει ο συντονισμός των ενεργειών μεταξύ των διάφορων συντελεστών τους. Το γεγονός θα πρέπει να εκφράζεται στο χώρο, όχι μόνο με τη σηματοδότηση των διαδρομών, αλλά και την υλοποίηση των υποδομών υποδοχής, την ευαισθητοποίηση του κοινού με τις κατάλληλες εκδόσεις και την προβολή των θεμάτων δια μέσου των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης. Μέσα από μια ομάδα συντονισμού το Συμβούλιο της Ευρώπης παρεμβαίνει στις ευρωπαϊκές πολιτιστικές διαδρομές, στα επίπεδα του συντονισμού και της κινητοποίησης των συντελεστών, από τη φάση της εκκίνησης ως τη φάση της εφαρ-

μογής του σχεδίου⁸. Ταυτόχρονα επιδιώκεται η ευαισθητοποίηση του κοινού. Η ιδιότητα *ευρωπαϊκή διαδρομή* (label euroréen), όταν αποδίδεται από το Συμβούλιο της Ευρώπης εισάγει μια σημασία και διάσταση πολιτιστική, που υπερβαίνει συνήθως το τοπικό με την προϋπόθεση ότι η διαδρομή αρθρώνεται γύρω από ισχυρά σημεία-φορείς της ιστορίας, αντιπροσωπευτικά της ευρωπαϊκής κληρονομιάς.

γ. Από τους δρόμους του πολιτισμού στην ανάπτυξη. Οι πολιτιστικές διαδρομές αποτέλεσαν ένα πιλοτικό σχέδιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, που από τις πρώτες εφαρμο-

γές⁹ φάνηκε ότι είχε σημαντικές δυνατότητες ώστε:

* να αναδειχθεί και να γίνει ζωντανό βίωμα για τους Ευρωπαίους η κοινή πολιτιστική τους ταυτότητα,

* η πολιτιστική κληρονομιά της Ευρώπης να προστατευθεί και να αναδειχθεί ως παράγοντας βελτίωσης του πλαισίου ζωής και πηγή κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης,

* οι Ευρωπαίοι να αποκτήσουν περισσότερες δυνατότητες για την ευχάριστη αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου σε συνδυασμό με έναν τουρισμό πολιτιστικού περιεχομένου. Αξιολογικά και ενθαρρυντικά ήταν επίσης τα πρώτα αποτελέσματα και οι προοπτικές από αντίστοιχες πρωτοβουλίες και δραστηριότητες, που άρχισαν να πραγματοποιούνται σε παγκόσμιο επίπεδο. Στα πλαίσια της Παγκόσμιας Δεκαετίας Πολιτιστικής Ανάπτυξης (1988-97)¹⁰, με στόχο να αναδειχθεί η αναγκαιότητα του πολιτισμού στο επίκεντρο της αναπτυξιακής διαδικασίας, η Unesco εγκαινίασε το σχέδιο της “Ολοκληρωμένης μελέτης των δρόμων του μεταξίου: Δρόμοι διαλόγου”¹¹. Οι δρόμοι, που ακολουθούσε το μετάξι από την Ανατολή στη Δύση με τα εμπορικά καραβάνια, ήταν διαδρομές όπου παράλληλα κυκλοφορούσαν τέχνες, τεχνικές και τεχνολογίες, ιδέες και θρησκείες, ενώ στις διασταυρώσεις τους συναντιόντουσαν οι παλιοί πολιτισμοί. Με αυτή την κεντρική ιδέα επιχειρεί η Unesco να ευαισθητοποιήσει τις σύγχρονες κοινωνίες στην ανάγκη ενός ανανεωμένου διαλόγου και στην ανακάλυψη της ιστορικής δυνατότητας για την ανθρώπινη κατανόηση και επικοινωνία. Σ’ αυτήν την παράδοση

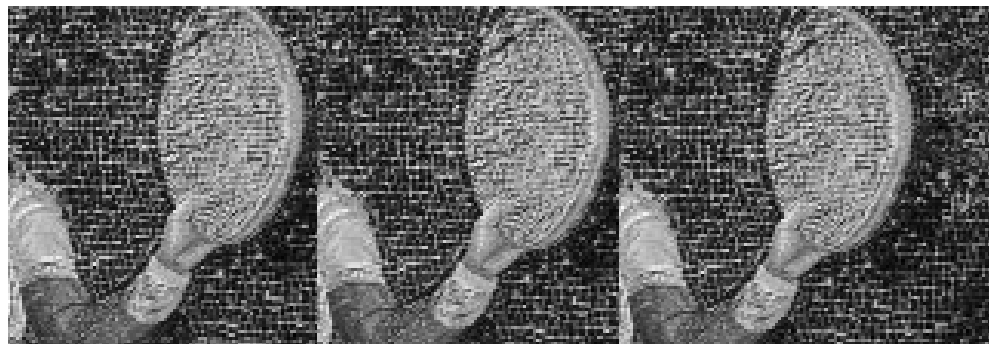
διαλόγου οφείλεται εξάλλου ο αμοιβαίος εμπλουτισμός των πολιτισμών, που απαντώνται στους δρόμους του μεταξίου. Στο πλαίσιο του προγράμματος της Unesco έγινε δυνατή η συνεργασία τριάντα χωρών από τρεις διαφορετικές ηπείρους (Ευρώπη, Ασία, Αφρική), ενώ δραστηριοποιήθηκαν περισσότεροι από χίλιοι ειδικοί επιστήμονες, λόγιοι, καλλιτέχνες και τεχνικοί πραγματοποιώντας τις τρεις διαδρομές του προγράμματος: τη θάλασσα, της στέπας και της ερήμου. Το Συμβούλιο της Ευρώπης ανέλαβε για την Ευρώπη το συντονισμό του προγράμματος¹². Τα πειστικά αποτελέσματα στον τομέα της συνεργασίας και των αναπτυξιακών δυνατοτήτων του πολιτισμού, τροφοδότησαν παραπέρα τη θεωρητική και εμπει-

ντας εκτός του ηλιοτροπικού προτύπου και άλλες δυνατότητες, αναζητώντας τη γνώση των πολιτισμών, των παραδόσεων και του τρόπου ζωής των τοπικών κοινωνιών. Έτσι στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης πραγματοποιείται κατά την τελευταία εικοσαετία μία σύγκλιση πολιτικών, που υπαγορεύεται από δύο δεδομένα:

- α. την ανάγκη να απομακρύνεται ο κίνδυνος υπερβολικής τουριστικής πίεσης σε περιοχές, που χαρακτηρίζονται ευαίσθητες οικολογικά και πολιτιστικά, μέσα από την αρμονικότερη γεωγραφική κατανομή των τουριστικών κινήσεων,
- β. την ανάγκη προστασίας και ανάδειξης της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς σε συνδυασμό με τις νέες αναπτυξια-

Μετάξι

ρική διερεύνηση της πρότασης του Συμβουλίου για τις ευρωπαϊκές πολιτιστικές διαδρομές και της σύνδεσής τους με τουριστικές δραστηριότητες πολιτιστικού περιεχομένου.

Η πρόταση του Συμβουλίου της Ευρώπης αποτέλεσε από την αρχή μία ποιοτική εναλλακτική προς τις υφιστάμενες μορφές τουρισμού. Φαίνεται όμως, ότι η συγκρότηση μιας σχετικής πολιτικής θα έπρεπε να εξετάσει σημαντικά επιπλέον θέματα, όπως είναι η δυνατότητα του τουρισμού να αποτελέσει ένα μέσο συνειδητοποίησης των πολιτιστικών αξιών και οι προοπτικές του να κινητοποιεί ευρύτερα το κοινό για την ανακάλυψη των μνημείων και των τοποθεσιών.

Παράλληλα, άρχισαν να αναγνωρίζονται οι δυνατότητες της τουριστικής δραστηριότητας με πολιτιστικό περιεχόμενο, στο επίπεδο της τοπικής ανάπτυξης. Από εφαρμογές στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που μελετήθηκαν συγκριτικά, προέκυψε ότι μέσα από την ανάδειξη της κληρονομιάς πραγματοποιήθηκε μια ορθολογικότερη κατανομή των τουριστών προς νέους προορισμούς, ακόμη και προς βιομηχανικές περιοχές με ιστορικό ενδιαφέρον, σε συνδυασμό με τον εκσυγχρονισμό των υποδομών και αύξηση των θέσεων εργασίας¹³. Σταδιακά και ενώ οι κοινωνίες συνειδητοποιούν ότι θα πρέπει να ανασχεθεί η υπέρμετρη τουριστική χρήση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, ώστε να γίνει δυνατή η απόδοσή της στις επόμενες γενιές, διαμορφώνονται νέες τάσεις τουριστικής ανάπτυξης¹⁴. Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος έρχεται στο επίκεντρο. Νέες και εναλλακτικές μορφές τουρισμού εμφανίζονται υποδεικνύο-

κές δυνατότητες, που παρέχουν οι εναλλακτικές μορφές, ήπιου τουρισμού.

Παρά το γεγονός ότι οι τάσεις αυτές δεν έλαβαν τη μορφή συγκροτημένης πολιτικής θα πρέπει να σημειωθεί ότι ορισμένα κοινοτικά προγράμματα και πρωτοβουλίες, ενεθάρρυναν την ανάπτυξη εναλλακτικών λύσεων με χαρακτηριστικά, που ανταποκρίνονται στην έννοια του πολιτιστικού τουρισμού. Έτσι οργανώθηκαν θεματικές ξηναγήσεις, δημιουργήθηκαν νέοι τύποι μουσείων, συντηρήθηκαν αγροτικά συγκροτήματα, που μετασκευάστηκαν σε τουριστικά καταλύματα.

Συνεκτιμώντας το συνεχώς αυξανόμενο διεθνές ενδιαφέρον για το πολιτιστικό περιεχόμενο του τουρισμού και τα αποτελέσματα του Ευρωπαϊκού Έτους Τουρισμού 1990, το Συμβούλιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων έλαβε τον Ιούλιο του 1992 την "Απόφαση σχετικά με σχέδιο κοινοτικών δράσεων υπέρ του τουρισμού"¹⁵. Οι επιπτώσεις από την ανεξέλεγκτη τουριστική ανάπτυξη στις κοινοτικές χώρες έχουν πλέον διατυπωθεί και τα προβλήματα αφορούν όχι μόνο σε θέματα κορεσμού και προστασίας του περιβάλλοντος¹⁶, αλλά και στην ορθολογικότερη οργάνωση της δραστηριότητας μεταξύ επιχειρήσεων, εθνικών και τοπικών φορέων. Έτσι διατυπώνονται δύο σημαντικές παρατηρήσεις για τον κοινοτικό χώρο:

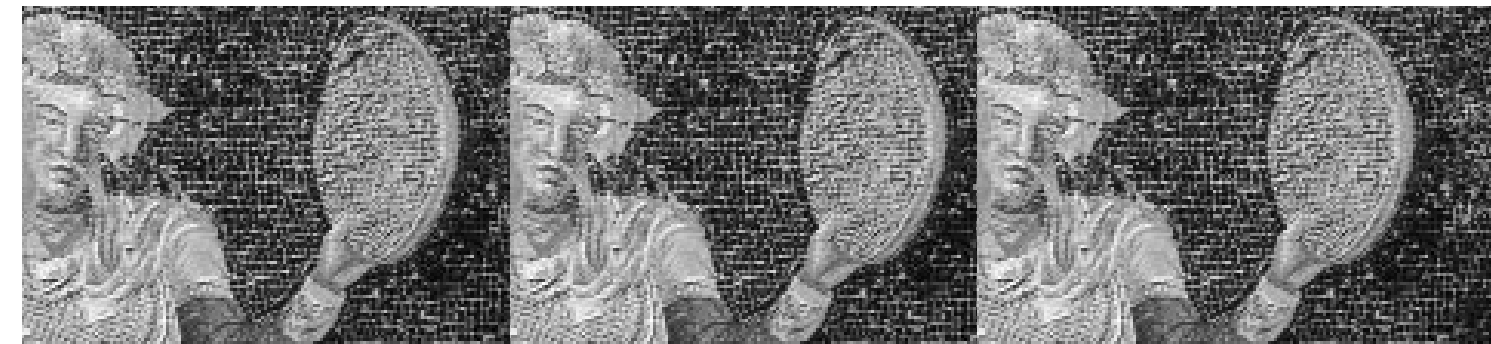
- * θα πρέπει να προωθηθεί μία ορθολογική οργάνωση και ενσωμάτωση του τουρισμού στις διάφορες κοινοτικές πολιτικές, από κοινού με τη βελτίωση του συντονισμού και της συνεργασίας μεταξύ επιχειρήσεων, δημοσίων φορέων και τοπικής αυτοδιοίκησης,

* ο τουρισμός, που κατέχει μία σημαντική θέση στην οικονομία αρκετών από τις κοινοτικές περιφέρειες, θα πρέπει στο μέλλον να σέβεται την πολιτιστική ταυτότητα των τοπικών πληθυσμών καθώς και το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον. Με την ίδια απόφαση η Ευρωπαϊκή Ένωση θέσπισε τη δράση για τον πολιτιστικό τουρισμό και έθεσε το στόχο να αξιοποιηθεί η πολιτιστική της κληρονομιά για τουριστικούς σκοπούς. Παράλληλα επιζητά την καλύτερη γνώση των πολιτισμών, των παραδόσεων και των τρόπων ζωής των Ευρωπαίων. Σε εφαρμογή της δράσης αυτής υιοθετήθηκαν (1993, 1994) τα ακόλουθα μέτρα:

- * να υποστηρίζονται πρωτοβουλίες για τον καθορισμό νέων

φυσικών πόρων και επιλέξιμο τομέα τον ήπιο τουρισμό με το πρόγραμμα διασυνοριακής συνεργασίας Interreg, στην ενίσχυση των δεσμών μεταξύ των κοινοτικών δράσεων για την ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας και επιλέξιμους τομείς τον αγροτουρισμό και τον πολιτιστικό τουρισμό με τα προγράμματα Leader I και II.

Οι κοινοτικές δράσεις, που υποστηρίζουν την ανάπτυξη του τουρισμού με πολιτιστικό περιεχόμενο, βρίσκονται ακόμη σε αρχικά στάδια και φαίνεται να ακολουθούν τις πρωτοβουλίες, που έχουν αναληφθεί από άλλους διεθνείς οργανισμούς όπως το Συμβούλιο της Ευρώπης και την Unesco. Το μέλλον θα δείξει κατά πόσον ενισχύουν το στόχο αυτών των οργανισμών να

ευρωπαϊκών πολιτιστικών διαδρομών τουριστικού χαρακτήρα σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό, κοινοτικό επίπεδο με τη συνεργασία των αντίστοιχων φορέων και τη διάδοση αυτών των πληροφοριών στο κοινό.

- * να υποστηρίζεται η ανταλλαγή εμπειριών στους τομείς της πληροφόρησης και διαχείρισης των τουριστών.

* να παράσχει κίνητρα και ενισχύσεις για τη λειτουργία ευρωπαϊκών δικτύων, μέσω των οποίων θα ανταλλάσσουν εμπειρίες τουριστικοί και πολιτιστικοί φορείς, με ιδιαίτερο στόχο την αξιοποίηση της κληρονομιάς.

Τα θέματα αυτά έγιναν αντικείμενο προβληματισμού και κατά τη διάρκεια της πρόσφατης ελληνικής προεδρίας¹⁷. Από την αξιολόγηση των κοινοτικών χρηματοδοτήσεων προέκυψε ότι το πολιτιστικό ενδιαφέρον αποτελεί ένα στοιχείο ποιότητας, από το οποίο υστέρησαν ως σήμερα αρκετά προγράμματα αγροτουρισμού, ενώ νέες δυνατότητες εμπλουτισμού του τουριστικού προϊόντος δίνει η αξιοποίηση θεμάτων από την πολιτιστική και αγροτική παράδοση των περιφερειών.

Αναφορικά με το χρηματοδοτικό πλαίσιο των δραστηριοτήτων αυτών η Ευρωπαϊκή Ένωση σήμερα παρεμβαίνει άμεσα και έμμεσα: στο επίπεδο των γενικών κατευθύνσεων με τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης I και II (1989-93, 1993-97), στην οργάνωση των περιφερειακών ενεργειών στον τομέα του περιβάλλοντος, ιδιαίτερα των παραλιακών και νησιωτικών περιοχών όπου λόγω του τουρισμού αυξάνεται σημαντικά ο θερινός πληθυσμός με τα προγράμματα Enpireg, στην ενίσχυση παραμεθωρίων περιοχών μέσα από την αξιοποίηση κοινών

εναρμονιστεί η τουριστική με την πολιτιστική ανάπτυξη.

δ. Προοπτικές στην ελληνική περίπτωση.

Το μέλλον του τουρισμού στην Ελλάδα προβλέπεται στα πλαίσια μιας δυναμικής ανόδου που ευνοείται από τη γεωγραφική εγγύτητα προς τις αναπτυσσόμενες ευρωπαϊκές χώρες και την ιδιαίτερη ομορφιά του φυσικού τοπίου σε συνδυασμό με το έξοχο κλίμα και την πλούσια πολιτιστική κληρονομιά. Αλλά από την εικόνα των μέχρι σήμερα επιπτώσεων του ελληνικού τουρισμού, που χαρακτηρίζει η εποχικότητα και η άνιση κατανομή στο χώρο, προκύπτει ότι θα δημιουργηθούν στο προσεχές μέλλον μεγάλες ως και διπλάσιες πιέσεις¹⁸ στις ευαίσθητες πολιτιστικά και οικολογικά περιοχές προορισμού, ιδιαίτερα σε παραλίες και νησιά.

Τα φαινόμενα κορεσμού είναι πλέον ορατά σε ορισμένες τουριστικές περιοχές, ενώ γίνεται αντιληπτό ότι η πολιτική κινήτρων τουριστικής ανάπτυξης δεν άλλαξε την εικόνα των γενικών τάσεων¹⁹. Οι ενδιαφερόμενοι φορείς σε τοπικό και εθνικό επίπεδο αντιλαμβάνονται τους κινδύνους και διατυπώνουν τα προβλήματα. Οι περισσότεροι κατανοούν την αναγκαιότητα μιας εκσυγχρονισμένης ορθολογικής διαχείρισης των τουριστικών κινήσεων και του εμπλουτισμού του προϊόντος με νέες εναλλακτικές.

Οι χρηματοδοτήσεις της τελευταίας δεκαπενταετίας, όπως διαμορφώθηκαν στα κοινοτικά πλαίσια, κατευθύνθηκαν, αλλά με περιορισμένα αποτελέσματα, προς την εναλλακτική λύση του αγροτουρισμού²⁰. Πρόσφατα άρχισαν να εμφανίζο-

νται ορισμένες τουριστικές δραστηριότητες με οικολογικό και πολιτιστικό περιεχόμενο, που δεν μπορούν προς το παρόν να αξιολογηθούν.

Πρέπει να σημειωθεί ότι τα πολιτιστικά ταξίδια στην Ελλάδα έχουν ένα μακρύ παρελθόν από τις περιηγήσεις της αρχαιότητας και της Τουρκοκρατίας, μέχρι τους φιλέλληνες επισκέπτες των νεωτέρων χρόνων, που επιζητούσαν τη γνωριμία του ελληνικού πολιτισμού. Αυτή η πολιτιστική κληρονομιά βρίσκεται πίσω από την *τουριστική εικόνα* της χώρας, όπως διαφημίζεται και προβάλλεται από τους τουριστικούς οδηγούς, που κυκλοφορούν σήμερα. Πολιτιστικό περιεχόμενο είχαν επίσης οι αποφάσεις για την πολιτική του ΕΟΤ από την ίδρυ-

σή του τη δεκαετία του '40, παρά το γεγονός ότι δεν έγινε δυνατό να συγκροτηθούν σε ενιαία πολιτική²¹.

Στο ευνοϊκό αυτό πλαίσιο, που ενθαρρύνεται από τις νέες τάσεις τουριστικής πολιτικής²² άρχισε, συχνά με την πρωτοβουλία τοπικών φορέων, η εκπόνηση των πρώτων προγραμματικών πολιτιστικού τουρισμού στην Ελλάδα²³.

Οι τάσεις αυτές, επιταχύνονται σήμερα στην Ελλάδα, καθώς το ενδιαφέρον του κοινού, των αναπτυξιακών φορέων και της διοίκησης ενεργοποιείται σε όλα τα επίπεδα γύρω από τις σύγχρονες δυνατότητες μικτής (εθνικής και κοινοτικής) χρηματοδότησης για τις δραστηριότητες οικολογικού και πολιτιστικού τουρισμού (ΚΠΣ, Envireg, Interreg, Leader).

Αντίστοιχα τα δύο τελευταία χρόνια, αναπτύσσεται ο επιστημονικός διάλογος²⁴, για το ρόλο του πολιτισμού στην ανάπτυξη και τη σχέση του με τις νέες τάσεις τουριστικής πολιτικής. Έτσι επισημαίνεται η ανάγκη εμβάθυνσης στην εναλλακτική έννοια του πολιτιστικού τουρισμού με μελέτες και έρευνες, εξειδικευμένες στην ελληνική περίπτωση και προτείνεται η ανάπτυξη μέσα από τους δρόμους του πολιτισμού.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Σύμφωνα με τον ορισμό της Διεθνούς Σύμβασης για την Παγκόσμια Κληρονομιά, ΦΕΚ 32, Τεύχος Α', 10.2.1981, Περί κυρώσεως της εις Παρισίους την 23ην Νοεμβρίου 1972 υπογραφείσης "Διεθνούς Σύμβασης διά την Προστασίαν της Παγκοσμίου Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς".
2. Conseil de l' Europe, ICE (90) 1, "Itinéraires Culturels Européens", Strasbourg, Janvier 1990.
3. Ο θερινός πληθυσμός των τουριστικών περιοχών αυξάνει με την παρουσία τουριστών και παραθεριστών. Στη χαρακτηριστική περίπτωση της Καρπάθου παρατηρήθηκαν τριπλάσια και πενταπλάσια μεγέθη από το μόνιμο πληθυσμό των οικισμών. Βλέπε: ΥΠΕΧΩΔΕ: "Ειδική Χωροταξική Μελέτη Ν. Καρπάθου".

4. Για το θέμα των επιπτώσεων του ελληνικού τουρισμού στο πολιτιστικό περιβάλλον: Αγριαντώνης Ν., "Δόμηση στις Κυκλάδες σήμερα και σκέψεις πάνω στο ζήτημα της προστασίας του ιστορικού χώρου", Συνέδριο Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής, ΤΕΕ-Ηπείρου, *Τεχνικά Χρονικά* 9ος-10ος, 1981. Για τις κοινωνικές και πολιτιστικές επιπτώσεις του ελληνικού τουρισμού: Agriantonis N., "Fira, Santorin", *Villes en parallèle*, 1986: De la polis aux politiques grecque contemporaine, και Τσάρτας Π., *Κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης στον Νομό Κυκλάδων και ιδιαίτερα στα νησιά Τος και Σέριφος κατά την περίοδο 1950-1980*, Αθήνα ΕΚΚΕ, 1989.
5. Υπολογίζεται ότι μεταξύ 1970 και 1986 ο παγκόσμιος αριθμός των τουριστών αυξήθηκε από 160 σε 341 εκατομμύρια, μέγεθος που αντιστοιχεί σε ένα μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης 4,88%. Στο ίδιο διάστημα οι μεσογειακές χώρες, που δέχονται περισσότερο από το ένα τρίτο σχεδόν της διεθνούς κίνησης, διπλασίασαν την τουριστική τους κίνηση από 58,085 σε 117,259 εκατομμύρια τουρίστες (*Le Plan Bleu Programme des Nations Unies pour L' Environnement*, Economica, Paris, 1988, σελ. 225-236). Οι διεθνείς οργανισμοί προβλέπουν για το μέλλον πολλαπλασιασμό της διεθνούς τουριστικής κίνησης. Ειδικότερα: Σύμφωνα με το *Plan Bleu* ο αριθμός των τουριστών με προορισμό τη Μεσόγειο θα κυμαίνεται για το έτος 2000 μεταξύ 140 και 185 εκατομμυρίων. Ο αριθμός αυτός μάλιστα προβλέπεται να φθάσει ως 340 εκατομμύρια το έτος 2025!
6. ICOMOS-Charte du Tourisme Culturel, nov. 1976 και στο *Newsletter int. CoM. on Cultural Tourism*, no1, 1988. (Ελληνική μετάφραση στο: *The world of Buildings*, τεύχος Ιουνίου 1994).
7. Conseil de l' Europe, *ό.π.*
8. Conseil de l' Europe, ICCE (93) 4, Première Réunion des Responsables des Réseaux, Strasbourg, 25 Oct. 1993. Conseil de l' Europe, ICCE (93) 5, "Nouvelles Politiques des Itinéraires Culturels et Role des Experts", Strasbourg, 2 Nov. 1993.
9. Περιγράφονται χαρακτηριστικά:
- Ι. Το μονοπάτι του St. Jacques de Compostelle είναι το πρώτο πρόγραμ-

- μα που εγκαινίασε (1987) το Συμβούλιο της Ευρώπης.
- Οι βασικοί του σκοποί είναι: α. η εξαχρβίωση των μονοπατιών στο ευρωπαϊκό έδαφος, β. η επισήμανσή τους με ένα κοινό ευρωπαϊκό έμβλημα, γ. ο συντονισμός σε ευρωπαϊκή κλίμακα των προγραμμάτων συντήρησης της κληρονομιάς, η πολιτιστική αναζωογόνηση και οι ανταλλαγές μεταξύ πόλεων και περιοχών, που βρίσκονται κατά μήκος των διαδρομών που κατευθύνονται στο προσκήνιο του St. Jacques de Compostelle, στην Ισπανία.
- Η τεκμηρίωση των μονοπατιών προετοιμάστηκε από ομάδα εργασίας ειδικών, από διαφορετικές ευρωπαϊκές χώρες και συζητήθηκε σε δύο επιστημονικές διοργανώσεις (Γερμανία 1988, Ιταλία 1989). Η διαδρομή τυπώθηκε σε ένα χάρτη, ενώ η επιστημονική έρευνα σχετικά με το θέμα συνεχίζεται και σε άλλα αντικείμενα.
- Η επισήμανση των μονοπατιών με το κοινό έμβλημα, που καθιέρωσε το Συμβούλιο της Ευρώπης έχει προχωρήσει σημαντικά στη Γαλλία, Γερμανία, Ιρλανδία, Βέλγιο, Ελβετία και στην Ισπανία. Σημαντικές ενέργειες στον τομέα της αναστήλωσης των μνημείων, των πολιτιστικών και πολιτιστικών τουριστικών εκδηλώσεων, των εκδόσεων έχουν προγραμματιστεί και ήδη πραγματοποιούνται στα ίδια πλαίσια.
- Π. Η Διαδρομή της Αγροτικής Κατοικίας: "Αρχιτεκτονική χωρίς σύνορα" (1987), περιλαμβάνει τέσσερις κλειστές διαδρομές (Αρδέννες, Εφέλ, Λορραίνη, Λουξεμβούργο, Μοζέλ και Σαρ). Δύο χιλιάδες χιλιόμετρα περιπάτου, δια μέσου υπαίθρου και αγροτικών οικισμών, επιτρέπουν την ανακάλυψη της ποιότητας και του πλούτου της αγροτικής κληρονομιάς. Στο πλαίσιο της δραστηριότητας αυτής εκδόθηκε ένας οδηγός με τίτλο *Αρχιτεκτονική χωρίς σύνορα*, που περιγράφει τις τοποθεσίες και τα αξιοθέατα στο μήκος των διαδρομών, τεκμηριωμένος με πολυάριθμους χάρτες και σχέδια. Μία έκθεση, που απεικονίζει τη διαδρομή (τύποι κατοικιών, παραδείγματα αποκατάστασης, νέες κατασκευές, διαμορφώσεις δρόμων, στοιχεία όψων όπως: πόρτες, παράθυρα, σκεπές, σκάλες κ.ά.) παρουσιάστηκε στη Λισσαβόνα. Το σύμβολο της διαδρομής αποτελείται από ένα σύμπλεγμα με το Ε που συμβολίζει την Ευρώπη και τη ρόδα-ήλιο, σύμβολο που συναντάται συχνά στην περιοχή των διαδρομών.
10. Unesco, *Guide pratique de la Décennie mondiale du développement culturel 1988-1997*, Paris 1987.
11. Unesco, "Étude intégrale des routes de la soie: Routes de dialogue". *Bulletin d' information*, No.3, Avril 1993.
12. Το Συμβούλιο της Ευρώπης συντόνισε για λογαριασμό της Unesco το αντίστοιχο πρόγραμμα της Πολιτιστικής Δεκαετίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Το πρόγραμμα συνδέεται με ομάδες ερευνητών, πανεπιστημιακών δασκάλων, υπευθύνων μουσείων, καλλιτεχνικών δημιουργών, βιομηχανικών μέσων μαζικής μεταφοράς.
- Στα πλαίσιά του, πραγματοποιήθηκαν επιστημονικές διοργανώσεις (Κόμο Ιταλίας 1988, Σεβέν Γαλλίας 1989), σημαντικές πολιτιστικές δραστηριότητες και εκδόσεις. Το σημαντικότερο είναι ότι αποτελεί αφηρησία προβληματισμού για νέες προτάσεις που θα περιλαμβάνουν παρεμφερή αντικείμενα. Σήμερα πάντως, εξετάζεται η ολοκλήρωση του προγράμματος στα πλαίσια του ευρωπαϊκού δικτύου υφαντουργίας.
13. ECTARG: "Contribution to the drafting of a charter for Cultural Tourism (Tourism and Environment)", *A report for Directorate General XI, Commission of the European Communities*, April 1989.
14. Για τις νέες τάσεις τουριστικής ανάπτυξης και τη σχέση αειφορίας - τουρισμού: Κομίλης Π., "Στρατηγικές Επιλογές Χωροταξικής Διάρθρωσης του Τουρισμού", στο τεύχος εισηγήσεων του συνεδρίου *Η Ελλάδα στην Ευρώπη: Χωροταξία και Περιφερειακή πολιτική προς το 2000*, Αθήνα, ΤΕΕ, 1993.
15. Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων:

* Απόφαση σχετικά με σχέδιο κοινοτικών δράσεων υπέρ του τουρισμού, 92/421/ΕΟΚ,
 * Σχέδιο κοινοτικής δράσης για την ενίσχυση του τουρισμού 1993/С, 128/09

- * Κοινοτικό σχέδιο δράσεων υπέρ του τουρισμού 1994/С, 122/07
16. *ό.π.* και Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, *Ευρώπη 2000, Προοπτική Ανάπτυξης του Κοινοτικού Εδάφους*, Βρυξέλλες - Λουξεμβούργο 1992.
17. "Ευρωτουρισμός: Πολιτισμός και ύπαιθρος", στο *Τουριστική Αγορά*, τεύχος Ιουνίου 1994.
18. Σύμφωνα με τις σχετικές έρευνες θα παρατηρηθεί γρήγορη αύξηση του παρόμοιου τουρισμού στις μεσογειακές χώρες για δύο κυρίως λόγους: α) Τον συνεχώς διεθνοποιούμενο χαρακτήρα του τουρισμού, φαινόμενο που εκτιμάται ότι θα επιταχυνθεί τα επόμενα χρόνια από την αύξηση της κινητικότητας λόγω της βελτίωσης του επιπέδου ζωής. β) Την αύξηση των ατόμων που δεν εργάζονται, κυρίως των συνταξιούχων. Στην Ελλάδα προβλέπεται διπλασιασμός γενικά των δεικτών "τουριστικής πίεσης" μεταξύ 1984 και 2000 δηλαδή: τουριστική πυκνότητα, γραμμική κατάληψη των ακτών, και κοινωνική πίεση.
- Le Plan Bleu*, *ό.π.* σελ. 237-255, Επ. Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Ευρώπη 2000 -σελ. 192-3.
19. Ζαχαράτος Γ., "Τα προβλήματα και οι προοπτικές του τουρισμού στην Ελλάδα", *Η Ελλάδα προς το 2000*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήσης, 1988.
20. "Ευρωτουρισμός: Πολιτισμός και ύπαιθρος", *ό.π.*
21. Υπενθυμίζεται η χωροθέτηση σε περιοχές με σημαντική πολιτιστική κληρονομιά της πρώτης ξενοδοχειακής υποδομής και ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός από τον Α. Κωνσταντινίδη των "Ξενία", τα έργα υποδομής και διαμορφώσεων στους αρχαιολογικούς χώρους, τα προγράμματα τέλους, τουριστικής αξιοποίησης παραδοσιακών οικισμών που ξεκίνησαν το 1975 υπό τη διεύθυνση του Α.Κωνσταντινίδη.
22. Κομίλη Π., *ό.π.*, και Τσάρτα Π., *Αειφορική ανάπτυξη και Τουρισμός: Προβληματισμοί και προτάσεις για έναν διαφορετικό τύπο τουριστικής ανάπτυξης*. (Υπό έκδοση).
23. Ενδεικτικά αναφέρονται: α. Η περίπτωση της Μάνης, όπου με συνδυασμό δημόσιων επενδύσεων και κοινοτικών χρηματοδοτήσεων λειτουργήσαν τρία σημαντικά προγράμματα: * Οι παραδοσιακοί Ξενώνες του ΕΟΤ. * Δίκτυο μουσείων με πρωτοβουλία της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, την υποστήριξη του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών και του Υπ. Πολιτισμού. Το πρόγραμμα αυτό αναμένεται να χρηματοδοτηθεί επίσης από κοινοτικούς πόρους (Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης ΙΙ) μετά από εισήγηση της Περιφέρειας Πελοποννήσου. * Πολιτιστικό Οδοιπορικό με πρωτοβουλία του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, που περιλαμβάνει εκθέσεις, επιστημονικές συναντήσεις, διοργάνωση μορφωτικών εκδρομών με ξενάγηση. Το θέμα παρουσιάστηκε τον Οκτώβριο του 1993 στο Συμβούλιο της Ευρώπης και ήδη άρχισε η συνεργασία για την ένταξη του στις Ευρωπαϊκές Πολιτιστικές Διαδρομές, που αφορούν τον αγροτικό χώρο. (Βλέπε Σάιτας Γ., "Τουρισμός και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς της Μάνης", εισήγηση στην ημερίδα του ΤΕΕ *Τουρισμός και Περιβάλλον*, Αθήνα 11 Μαΐου 1994).
- β. Η μελέτη για ένα πρόγραμμα πολιτιστικού τουρισμού στον Κάμπο της Χίου (1989-90) που εκπονήθηκε με πρωτοβουλία της τοπικής αυτοδιοίκησης, μικτή χρηματοδότηση και την αϊγίδα του ECTARG με στόχο την ανάδειξη της αρχιτεκτονικής και φυσικής κληρονομιάς.
- γ. Το ερευνητικό πρόγραμμα "Πρότυπο δοκιμαστικό για τη δημιουργία ικανοποιητικών συνθηκών παροχής υπηρεσίας με multimedia-Πολιτιστικός τουρισμός στο χώρο του Β. Αιγαίου", που εκπονείται από το Πανεπιστήμιο του Αιγαίου.
24. Τα δύο τελευταία χρόνια (1993-94) διοργανώθηκαν επιστημονικές συναντήσεις με συναφές αντικείμενο: α) από το ΤΕΕ και το ελληνικό τμήμα της UIA στη Σαντορίνη β) από το ΥΠΕΧΩΔΕ στη Θεσσαλονίκη γ) από το ΤΕΕ και το ελληνικό τμήμα του ICOMOS στην Αθήνα (Τουρισμός και μνημεία) δ) από το ΤΕΕ στην Αθήνα (Τουρισμός και περιβάλλον).